

MOBILIZING ARTFUL PEOPLE

MORTEN SVALGAARD NIELSEN

KUNST

ER SAMFUNDETS X-RAY

KUNSTENS BETYDNING FOR BEVÆGELSE OG SAMFUND

PERFORMING PUBLISH

Kunst er samfundets X-ray
- Kunstens betydning for bevægelse af samfund

Morten Svalgaard Nielsen ©
2020

Redaktion: Manon de Jongh & Lotte Svalgaard Nielsen
Omslag: Lisbeth Damgaard

Alle rettigheder forbeholdes. Mekanisk, fotografisk eller anden gengivelse af eller kopiering fra denne bog er kun tilladt ifølge aftale med forfatteren

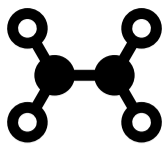
Performing Publish ©
Stadfeldtsvej 16
2500 Valby

Til mine døtre - Kamille, Gry og Silje

ISBN 9788740404180

Artikelserie: Mobilizing Artful People ©

Ouverture.....	4
Kunstens potentiale	5
Kunst har betydning for udvikling af demokratisk dannelse	7
Kulturel social sammenhængskraft	7
Det kulturelle møde	8
Samfundssind.....	9
Kunst hjælper os at forstå og agere i komplekse sammenhænge.....	14
Kun med hjertet kan man se rigtigt	14
The magic "If"	15
Økonomisk forsimpning er ikke hjælpsom.....	16
Aftagende politisk kvalitet er ikke hjælpsomt	17
Kunst udvikler vores relationer og skaber empatiske forbindelser	19
Kulturel sammenhængskraft på tværs af grænser	19
Connecting People	20
Samfundsborgerens blik og overskud.....	21
Kunst er kilde til kreativitet og opfindsomhed	23
Birth to a dancing star	23
Narren som præsident.....	23
Mediers jagt på den gode historie	25
Korrekthedskultur skader	25
Kunstnerens selvforståelse og opgave	26
Kunstabegrebet må genopfindes	28
Kunstnerisk allemandseje	28
Kunst er magisk og mangeartet energi	29
Kilder.....	31

O U V E R T U R E

Menneskehedens historie er bundet til kunst, og kunst har altid ledsaget udviklingen af verden og menneskene i den. Gennem tiderne har konger og dronninger, kejsere og fyrster, diktatorer, politikere, præster og industrimagnater brugt og udnyttet kunsten som et middel til at demonstrere magt og vælde, og til at manipulere befolkninger i en særlig retning (Brockett et al. 2007). Kunst er kraftfuldt.

Kunstnerne har historisk set haft en betydningsfuld rolle i udviklingen af det europæiske samfund. De udøvende kunstnere har i årtusinder været vigtige drivere, og har både inspireret og udfordret mennesker i alle samfundslag. Det være sig på scenen, i studiet, i gadebilledet, i højtaleren og alle andre steder, hvor man kan møde fx film, billedkunst, arkitektur, teater, ballet, opera, musik, fotografi, litteratur og digtning.

Kunst er en fundamental menneskelig udtryksform, og arbejdet med kunstneriske og æstetiske udtryksformer er noget helt særligt. Kunstens rolle har til alle tider spejlet almenmenneskelige følelser og uforståelige, surrealistiske og absurde tendenser i det nære og i det store. Og den har gjort det gennem "spejlet på væggen", med provokationer eller med spørgsmål, og som effekt har den potentielt ændret vores perspektiv, syn på verden eller udvidet vores horisont. Vi forstår os selv lidt bedre gennem kunsten. For mange kunstnere er kunst intuitivt forbundet med - bevidst eller ubevidt, implicit eller eksplicit - at udfordre, søge mening, stille spørgsmål, underholde, kropsliggøre, reflektere over og fantasere om mennesker, naturen, samfundet og planeten - før, nu og i fremtiden. Jeg er særlig glad for Leo Tolstoys forklaring af hvad kunst er og ikke er: *"Art is not, as the metaphysicians say, the manifestation of some mysterious idea of beauty or God; it is not, as the aesthetical physiologists say, a game in which man lets off his excess of stored-up energy; it is not the expression of man's emotions by external signs; it is not the production of pleasing objects; and, above all, it is not pleasure; but it is a means of union among men, joining them together in the same feelings, and indispensable for the life and progress toward well-being of individuals and of humanity"* (Tolstoy et al. 1995).

Vores tidsalder er præget af uforudsigelig forandring, og vi er på mange måder presset til kanten af alle vores eksisterende systemer. Verden, som vi troede vi kendte den, er for mange blevet uden faste holdepunkter. Globale og lokale menneskeskabte problemstillinger,

kriser, katastrofer og begivenheder har fatale konsekvenser for vores levevis på jorden. Problemer og løsninger er ikke længere nødvendigvis, det samme (Grint 2008, Fogsgaard et al. 2018, Amshøj et al. 2020) *”Vi kan ikke løse vores problemer med den samme tankegang som skabte dem”* lyder et kendt Albert Einstein-citat. Det er vores virkelighed. Vi må søge mønsterbrud og forklaringer i det uvisse og det ukendte, når vi skal håndtere de globale, samfundsmæssige og menneskelige problemer og udfordringer. Jeg vil argumentere for, hvorfor kunst har en vigtig funktion for det at forstå og håndtere denne virkelighed; Hvorfor vi som samfund bliver nødt til i langt højere grad at bruge kunst, æstetiske og eksperimenterende udtryk og metoder til at skabe bæredygtige handlinger og løsninger i vores samfund, byrum, fællesskaber og organisationer.

Med baggrund i et liv i scenekunsten, fra de roller jeg selv er og har været i – som kunstner, samfundsborger, aktivist, entrepreneur, communitymanager og ledelseskonsulent – taler jeg, som andre før mig har gjort det, fra et undersøgende og forskningsbaseret udgangspunkt. Jeg vil med afsæt i mine holdninger og erfaringer bidrage til debatten om kunst og kulturens rolle i samfundet. Mit opråb er, at det er nu vi skal tage denne dagsorden alvorligt, for som Molière¹ citeres for: *”Vi bliver ikke alene holdt ansvarlige for det, vi gør, men også for det, vi ikke gør”* (Brockett et al. 2007). Med andre ord: vi må som medborgere taget ansvaret og mulighederne for samfundsudviklingen.

KUNSTENS POTENTIALE

Mange af os har et fremmedgjort forhold til kunst. Både den almene samfundsborger, det politiske system og samfundet som helhed har mistet sin vision med kunsten (Larsen, 2010), (Damgaard-Sørensen, 2010), (Kassebeer, 2019), Vi bliver mere optaget af et nytte- og udbytteperspektiv, når kunst og kultur værdiansættes. Tidligere havde vi som samfund et langt mere integreret forhold til kunst Wiedemann (2019). Jeg mener, at vores kollektive uopmærksomhed på det potentiale, som kunsten har, er en kæmpe chance vi forpasser – som borgere og som samfund. Kunsten lærer os vigtige ting om vores samfund, vores demokrati, hinanden og livet. Den sætter vores levede liv og vores relationer i perspektiv, giver inspiration og ægger vores potentialer. Det er på denne præmis denne artikel skrives –

¹ Jean-Baptiste Poquelin bedre kendt som Molière (født 15. januar 1622, død 17. februar 1673) var en fransk forfatter og af mange anset for verdens største komedieforfatter. Hans produktion strakte sig fra simple farcer til meget sofistikerede komedier, som gjorde nar af menneskelig svaghed og tåbelig adfærd. Eksempler er Fruentimmerskolen fra 1662 og Misanthropen fra 1666. I Tartuffe, også kaldet Den Skinhellige, fra 1664 skabte Molière en af sine berømte personer, en religiøs hykler. Stykket var så provokerende, at Louis XIV, som selv fandt det underholdende, ikke tillod offentlig opførelse i fem år for ikke at fornærme det magtfulde franske kleresi. Molière døde, kort efter han spillede hovedrollen i Den indbildt syge. Han besvimele på scenen og døde nogle timer senere i sit hjem (Brockett et al. 2007)

og mit håb er, at du som læser mærker efter og tager stilling til din forståelse af kunst og kulturens betydning i samfundet – og i dit liv.

Derfor vil jeg argumentere for, hvorfor jeg mener, at vi som samfund må genstarte vores forståelse af kunstens betydning og rolle og skærpe vores blik for, hvordan kunsten kan inspirere til og hjælpe os med at skabe sammenhængskraft i verden; Hvordan den kan forbinde os på nye måder, hvordan den kan hjælpe os til at forstå og være i komplekse sammenhænge, og hvordan den hjælper med at skabe mønsterbrud i fastlåste situationer. Kunsten har altid haft potentiale til at være katalysator for, at vores samfund kan blive mere bæredygtigt og forbundet. Men det sker ikke af sig selv. Vi har et valg, og det er det valg jeg vil gøre opmærksom på.

I mit arbejde med kunsten har jeg indkredset fire stærke pointer for, hvad kunstens rolle og betydning i samfundet er, og hvad den kan lære os eller minde os om: 1) *Kunst har betydning for udvikling af demokratisk dannelse*, 2) *Kunst hjælper os at forstå og agere i komplekse sammenhænge*, 3) *Kunst udvikler vores relationer og skaber empatiske forbindelser*, 4) *Kunst er kilde til kreativitet og opfindsomhed*. Når jeg vælger lige netop disse, er det fordi jeg mener, at det er 4 egenskaber vi som samfund har brug for at kvalificere. Jeg vil uddybe de fire pointer i nedenstående, samt bidrage med perspektiver på, hvad der hindrer, at det kan ske. Afslutningsvis vil jeg foreslå en bredere kunst og kulturforståelse som genaktiveringsteknologi.

KUNST HAR BETYDNING FOR UDVIKLING AF DEMOKRATISK DANNELSE

KULTUREL SOCIAL SAMMENHÆNGSKRAFT

Igennem historien har et samfunds eller en kulturs øgede velstand generelt altid medført en kunstnerisk og kulturel opblomstring. Det Gamle Ægypten, Romerriget, Den Islamiske Opblomstring og Den Europæiske Renæssance er alle eksempler på det. Særligt når samfundet har været i krise eller under pres, har kunstnere påtaget sig opgaven med at udtrykke, bearbejde eller forstå begivenheder. Da 2. verdenskrig var på sit højeste, blev Winston Churchill udfordret, fordi han forsvarede en stigning i kunstfinansiering. "*Hvordan kan du foreslå dette på et tidspunkt med ekstrem national krise?*", spurgte et medlem af Parlamentet. Churchill svarede: "*Jeg gør det, Hr., for at minde os om, hvad vi kæmper for.*" (Jenkins, 2001).

En central udfordring er, at vi befinder os i en tid, hvor der tales forsvindende lidt om kulturel forankring og manglende social sammenhængskraft. "*Intet menneske er en ø, en verden for sig; ethvert menneske er et stykke af fastlandet, en del af det hele.*" Sådan skrev den engelske digter John Donne i 1624 (Donne, 1988). Omkring denne sammenhængskraft - også kendt som "sommerfugleeffekten" - byggede den engelske videnskabsmand Gregory Bateson sin systemteori (Steier, 2005). I denne optik kan vi forstå verden som sammenhængende systemer, og et enkelt system er en helhed sammensat af flere dele eller medlemmer (Bateson, 2000)

Det antropocæne² er blevet lidt af et buzz-ord inden for æstetik, filosofi og geovidenskab. Navnet – antropos betyder menneske – henviser til, at menneskers indflydelse på Jordens nuværende tilstand og fremtidige udvikling er blevet så gennemgribende og forandrende, at mennesket nu er en geofysisk kraft på linje med naturlige fænomener som vulkaner og storme (Munster, 2017). Også på kunstscenen har temaet kronede dage med et stigende

² I 2016 stemte en ekspertgruppe under den Internationale Geologiske Kongres (IGK) med stort flertal for, at Jorden er gået ind i en ny geologisk epoke: Jordens nye tilstand er af stor politisk betydning, fordi den stiller spørgsmål ved og truer den nuværende samfundsorden. I den antropocæne epoke vil hastige, uforudsigelige og ekstreme klimaforandringer, samt hidtil usete ryk i Jordens økosystemer destabilisere og underminere befolkningers ressourcegrundlag og levevilkår i en grad, der på sigt kan betyde en global masseudryddelse af arter – inklusiv den menneskelige. Årsagerne til vores nye globale og dystopiske tilstand er altså menneskeskabte, hvilket sætter menneskers organisering – og dermed, international politik og samarbejde, nye teknologier og alternative måder at forstå menneskets forhold til naturen — i centrum, når der skal findes løsninger på fremtidens problemer.

fokus på såkaldt 'eco-art'. Der er ikke noget nyt ved kunstens flirt med naturen som motiv og tema. Landskabet og ikke mindst den uspolerede natur har betaget kunstnere gennem århundreder. Samtidig har vores definition af det naturlige ændret sig og ikke mindst vores forståelse af menneskets placering i forhold hertil. Mange peger på begrebet det Antropocæne for at forklare det skift, der har forskubbet forholdet mellem menneske, natur og kultur (Morton, 2016). Her virker alt på hinanden og gennem hinanden. Vi er blot én blandt mange aktører.

DET KULTURELLE MØDE

Der er mange måder at give udtryk for, hvem vi er som individer, og hvem vi er i lokale, nationale og internationale fællesskaber. Arbejdet med kunst og kultur kan styrke forståelsen for samfundets historiske grundlag, og gennem kulturel identitet styrke evnen til at møde andre mennesker og kulturer fordomsfrit. Kunst og kultur har altså betydning for tilslutningen til de brede, geografiske fællesskaber og kan perspektivere og skabe indhold for det danske demokrati. Med andre ord, det, som foregår ude i den store verden, påvirker i større eller mindre grad også vores samfund, vores organisationer, ja, nogle gange det enkelte menneske. Når vi fx skal forstå og arbejde med klimaudfordringer, må vi sætte ind på alle niveauer, da vi alle er en del af et større eco-system.

Men min læsning er, at vi med tilstrækkelig uopmærksomhed er på vej i retning af et samfund, der mister sin sammenhængskraft. Jeg ser for mig et samfund uden fælles identitet, fælles forståelse af historie og fundamentet for et socialt og dermed også økonomisk fællesskab. Jeg er inspireret af Christian Have, der i sin bog Anarki skriver: (Have, 2014) *”Det er problematisk for vores samfund, for vores identitetsdannelse og for vores værdidebat, at kunstens og kulturens stemme har været så fraværende fra den demokratiske samtale, som den har været i de sidste par årtier. Fra at have spillet en afgørende rolle for den mentale og åndelige udvikling i vores samfund, er kunsten og kulturen blevet marginaliseret (og har marginaliseret sig selv) til pop, events og underholdning uden den store og positive indvirkning på samfundet, som den kunne have haft. (...) Et samfund uden en fælles kulturel bevidsthed, ganske enkelt ikke kan hænge sammen. Mister vi fornemmelsen for vores fælles kultur, mister vi også samtidig fornemmelsen for hvorfor og hvordan vi hører sammen”.*

Kunst og kultur ses også som det, der bedst og stærkest skaber loyalitet, begejstring, fællesskab og tillid i et samfund. Kunst og kultur skaber en humanistisk, demokratisk og almenmenneskelig kontrakt og håb om, at vi har brug for hinanden, brug for et fællesskab.

Diskussion om dette har naturligvis også været central for kulturmøderne på Mors som startede i 2012³.

SAMFUNDSIND

Et vigtig nedslag i dansk dannelses- og kulturhistorie er Grundtvig⁴. Det vigtigste for Grundtvig var, at folket havde en kritisk selvstændig stemme i forhold til magten, hvad enten det nu var en konge eller en folkevalgt regering. Det krævede ytringsfrihed, men det krævede også en myndig og oplyst befolkning, som var i stand til at være kritisk.

Vi skal have mere af Grundtvigs mindset som dogme for vores samfundsudvikling. Og der er naturligvis behov for at nyfortolke hans tanker. Vi har ikke længere brug for at uddanne og oplyse bønderne, men vi har brug for at bryde den åndeløshed, der gennemsyrrer store dele af vores samfund. Når vi på tværs af samfundslag oplever sager hvor grådighed, griskhed, bedrag og humbug er omdrejningspunktet, har vi behov for at genrejse et dannelses-, identitets- og værdimæssigt fællesskab, der kan tage stilling til samfundets indretning og udvikling. Det kan vi gennem den dannelse kunsten skaber. Derfor er en vigtig pointe i forhold til samfundets organisationer og institutioner, at man bør lade sig inspirere af kunstens unyttige væsen som modsvar til rationalisering og forsimplinger af organisationens bevægelser. Men det fordrer, at vi åbner op for at tale om det åndelige, forstået som menneskets metaforiske og magiske sjæleliv og bevidsthed, og det er netop det kunsten kan bidrage med.

³ Kulturmødet er en dansk kunst- og kulturevent der finder sted i Nykøbing Mors hvert år i uge 34 og varer 48 timer. Kulturmødet blev grundlagt i 2012 af komponisten, forfatteren og journalisten Evanthore Vestergaard. Kulturmødet er tænkt som en pendant til Folkemødet på Bornholm, men fokuserer på kunst og kultur. Kulturmødet fandt sted første gang i 2013 og havde da 6.000 deltagere. Siden da er begivenheden vokset støt og havde i 2019 Ca. 30.000 deltagere. Kulturmødet Samtale er debat-delen med samtaler og debatter om aktuelle kunst- og kulturemner. Hovedtemaet er i 2019-21 "Culture matters". Kulturmødet Oplevelse er en festival med fortrinsvis professionel kunst indenfor billedkunst, film, litteratur, musik og scenekunst, der også relaterer sig til årets hovedtema. Kulturmødet styres af en privat organisation med udgangspunkt i Morsø Kommune og Region Nordjylland, der også står for den finansielle basis. Mødet støttes af offentlige og private fonde. Kulturmødet er af daværende kulturminister Marianne Jelved kaldet "den nødvendige diskussion".

⁴ Grundtvig udformer sine oplysningstanker før, under og efter overgangen fra enevælde til folkedemokrati med grundloven i 1849. Han havde som mange andre danske og udenlandske oplysningstænkere i 1700- og 1800tallet en positiv tro på samfundsudviklingens fremskridt. Et vigtigt led i denne udvikling var hele folkets dannelse eller oplysning. Grundtvigs vision var, at de store lavt og uuddannede dele af befolkningen, ikke mindst den store landbefolkning, skulle blive i stand til at deltage som ansvarsfulde borgere i samfundslivet. Det var det, der var hans idé med højskolen. Højskolen var ikke oprindeligt tænkt som et supplement til de eksisterende uddannelser. Den skulle være et sted for hele folket. En skole for ungdommen, hvor man fik nok indsigt i samfundet til at kunne tage stilling til dets indretning og udvikling (Korsgaard 2018).

I Danmark har kunst og kultur tidligere indtaget en hædersplads i udviklingen af velfærdssamfundet. Efter danskerne havde fået brød på bordet, folkepension og lejligheder med lys og luft, blev der plads til åndelig forædling i mødet med kunst og kultur. Moderne kunst og kultur var billede på det ypperste, som samfundet kunne præstere. Kunsten blev desuden betragtet som et dannelsesinstrument for den almindelige borger, og den var derfor værdsat som et privilegeret og eftertragtet aktiv, og blev af mange opfattet som både et borgerligt og humanistisk dannelsesideal. Det placerede sig i toppen af Maslows behovspyramide (Maslow, 2019), hvor idealet var det hele menneske med et bredt udsyn og en uegennyttig ageren.

Kunsten bidrager til dannelse, moral og etik. Den lærer os om menneskets psykologi, tro og filosofi. I historiske skuespil får vi lektioner i at lede, regere og udøve magt. Både når det går godt og skidt. I nutidige skuespil lærer vi om mennesker og kulturer i forskellige dele eller i vores eget land eller i andre lande. Flere undersøgelser har vist, at elever, der deltager i teater, trives bedre i skolen (Nielsen, 2017)⁵. Når børn og unge arbejder kropsligt, følelsesmæssigt på en scene, lærer de ikke blot noget om kunstnerisk udtryk, men hvordan vi gennem forpligtende fællesskaber lærer noget om socialisering, selvforglemmelse og æstetik.

Men forestillingen om, at man bliver dannet eller forædlet ved at beskæftige sig med kunst og kultur er på retur. Det at beskæftige sig med kunst og kultur skal enten kunne betale sig eller blot være et personligt anliggende. Det er et problem for demokratiet. Hvis vi ikke dyrker de kulturelle møder, vil fundamentet for vores demokrati smuldre. Det fundament der bygger på accept af de andre og det andet. En forståelse af det fundamentalt vigtige i

⁵ Arts Education Makes a Difference in Missouri Schools. Missouri Alliance for Arts Education, 2011. Web. 20 Feb 2015. <https://www.missouriartscouncil.org/graphics/assets/documents/b657d9f1adfc.pdf>

Benefits of Athletics/Fine Arts Participation. Keller Independent School District, 2009. Web. 20 Feb 2015. https://www.kellerisd.net/cms/lib/TX02215599/Centricity/Domain/119/Benefits/Benefits_Overview.pdf

Floyd, Robert. Students Benefit from Fine Arts Courses. Amarillo Globe-News, 26 Mar 2011. Web. 20 Feb 2015. <http://amarillo.com/opinion/opinion-columnist/guest-opinion-columnist/2011-03-27/students-benefit-fine-arts-courses>

Henry, Tamara. Study: Arts Education Has Academic Effect. USA Today, 19 May 2002. Web. 20 Feb 2015. <http://usatoday30.usatoday.com/news/education/2002-05-20-arts.htm>

Kennedy, Randy. Guggenheim Study Suggests Arts Education Benefits Literacy Skills. The New York Times, 27 July 2006. Web. 20 Feb 2015. <http://www.nytimes.com/2006/07/27/books/27gugg.html>

New NEA Research Report Shows Potential Benefits of Arts Education for At-Risk Youth. National Endowment for the Arts, 30 Mar 2012. Web. 20 Feb 2015. <http://arts.gov/news/2012/new-nea-research-report-shows-potential-benefits-arts-education-risk-youth>

Ruppert, Sandra S. Critical Evidence: How the Arts Benefit Student Achievement. National Assembly of State Arts Agencies, 2006. Web. 20 Feb 2015. <http://www.nasaa-arts.org/Publications/critical-evidence.pdf>

Study Shows Arts Education Helps Learning Process. WJZ News, 8 May 2011. Web. 20 Feb 2015. <http://baltimore.cbslocal.com/2011/05/08/study-shows-arts-education-helps-learning-process>

The Importance of Fine Arts Education. Katy Independent School District, n.d. Web. 20 Feb 2015. <http://www.katyisd.org/dept/finearts/Pages/The-Importance-of-Fine-Arts-Education-.aspx>

fællesskaber, der indeholder forskellighed. Det er ikke overraskende, at teater i repressive samfund ofte er tilpasset bevægelsen mod åbenhed og frihed. I Sydafrika spillede teater en rolle i kampen mod apartheid, i Tjekkoslaviet blev dramatikeren Václav Havel leder af et nyt demokrati, og med "de undertrykte teater" har Augusto Boal i Sydamerika i næste generation brugt teaterarbejdet til at uddanne i demokratiske processer (Brockett et al. 2007, Scavenius, 2007, Boal 1993).

Den dannelseskultur, som kunsten på mange måder er forbundet med, er blevet erstattet af en helt anderledes vidtfavnende oplevelseskultur. Her er tidligere hierarkiske og strenge skel mellem finkultur og populærkultur, elite og masse, god kunst og 'skidt og kanel' for længst blevet fejlet af banen til fordel for et langt mere broget, nivelleret kulturlandskab. Denne mangfoldighed er på sin vis god. Fx laver Rune Lykkeberg i "Kampen om sandhederne" (2010) en interessant analyse af "den kreative klasse" kulturelite, der pludselig må se sig selv afsløret som undertrykkere og smagsdommere.

En arv vi har med i bagagen, er de spor Rindal⁶ har efterladt. Rindalismens modstand (Lærkesen 1979) mod moderne kunst lever fortsat i dele af vores samfund, og selvom den i dag mere bekender sig til kunst som kulturarvsbevaring, synes jeg, at man misser en vigtig pointe. Siden de gamle grækere har der eksisteret en grundlæggende antagelse om, at 'det nye' skabes som oprør mod og i konflikt med 'det gamle'. God kunst må nødvendigvis være uønsket kunst i en eller anden forstand. Men vi har fået skabt et samfund, der forlanger, at kunst har en værdi, der kan dokumenteres. Men, hvis god kunst kan analyseres og kortlægges og forklares, er det ikke længere god kunst. Derfor er faren, at kunst ikke længere betragtes som et ideelt eller ekstraordinært fænomen, men i stedet bidrager til at reproducere samfundet som det allerede er. Det kan og må aldrig blive kunsten rolle. Dette har forfatter og kunstkritiker Michael Jeppesen uddybet i en artikel i Information (2009).

For selvom det er ubetvivleligt, at vi i Danmark i denne periode har været vidne til store landvindinger indenfor design, mode, gastronomi og arkitektur, så er det især sket på det, man kan kalde den kulturelle overflade: Der er i høj grad tale om æstetiske landvindinger. Vi tegner fantastiske museer, designer fabelagtige udstillinger og bygger store multiarenaer. Men har vi taget stilling til hvad vi skal fylde i dem, hvad de skal bruges til eller hvorfor, vi har dem?

⁶ Den 27. maj 1964 stemte folketingets partier på nær et for loven om Statens Kunstfond. Med Statens Kunstfond indførtes et nyt administrativt organ samt en omprioritering og massiv udvidelse af kunststøtten, så den kom op på 3,5 mio. kr. Den 29. januar 1965 modtog de første yngre kunstnere treårige stipendier. Specielt den skattefinansierede statsstøtte til Ribbjerg vakte forargelse, da han levede livet med dyre biler og rejser. Under en pressestorm mod den nye kunststøttelov, som tilsyneladende kom helt bag på både politikere, kunstnere og kulturformidlere, formåede Peter Rindal og hans støtter hurtigt at indsamle omkring 60.000 protestunderskrifter. Bevægelsen blev døbt Rindalisme og benævner en folkelig modstand mod statsstøtte til kunstnere og specielt moderne abstrakt kunst.

Teatret har en force som socialt og kollektivt rum. Det er et af de få steder, hvor mennesker – fra alle kanter i samfundet – kan mødes som del af et fællesskab. Det sker inden for rammerne af en potentiel interaktion mellem scene og sal, hvor publikum mere eller mindre direkte er med til at påvirke begivenhedernes gang. Som kollektivt mødested og live medie kan teatret faktisk siges at være et parallelt bud på netværksbaserede sociale fællesskaber, kommunikationsformer og krav om intense her og nu reaktioner og interaktiv respons. Denne pointe fremhæver teateranmelder Monna Dithmer i Kulturministeriets publikation fra 2010. Sådan ser virkeligheden desværre ikke helt ud. Selvom teatrene arbejder benhårdt for at nå ud til nye målgrupper, er det oftest det mere smalle kultur-kloge segment, der går i teatret, med den potentielle risiko, at dialogen på tværs af samfundslag og forskelligheder udebliver.

Inspireret af den tyske dramatiker Friedrich Schiller, der allerede tilbage i 1784 (Brockett et al. 2007) talte om teatret som en ”moralisk anstalt”, vil jeg gerne slå et slag for at promovere teatret som både et socialt laboratorium, en moralisk domstol og et forlystelsestempel. Med den platform kan vi udforske og diskutere hvem vi er, hvem vi lukker inde og ude, og hvilke værdier vores samfund skal bygge på. (Dithmer, 2010) Min erfaring fra scenekunst er, at den giver os sprog og modeller, som griber ind i hjertet af det demokratiske liv. Det opbygger vores evne til at lytte til forskellige sider af en samtale eller et argument samt vores empati med vores medmenneskers kamp, uanset deres synspunkter. Når vi ser en forestilling, lærer vi, hvad der sker, når konflikter ikke løses, og hvad sker der, når de gør. Vi udvikler vores evne til at forestille os resultatet af forskellige valg i vores liv.

Et virkningsfuldt kunstværk opbygger et fællesskab – lokalt og globalt – uden at det sker på bekostning af andre. Det skaber et inkluderende miljø, hvor uenighed ikke bare er tilladt, men vigtig. Vi må søge efter et globalt sprog, der giver plads til at være både ental – mig – og flertal – os. Som kunstner mener jeg, at vi har brug for bedre og større støtte til græsrods kreativitet over hele kloden. Vores bedste bud på en bedre verden – på en verden, hvor mennesker føler, at deres handlinger giver mening – er at styrke folks fornemmelse af identitet og samhørighed gennem kunst og kultur. Det er grundlaget for ægte forandring. Denne pointe har jeg lavet mig inspirere til gennem den dansk-islandsk kunstner Olafur Eliasson artikler fx i Politiken (2016). Han skriver i World Economic Forum (2016): *”I am convinced that by bringing us together to share and discuss, a work of art can make us more tolerant of difference and of one another. The encounter with art – and with others over art – can help us identify with one another, expand our notions of we, and show us that individual engagement in the world has actual consequences. That’s why I hope that in the future, art will be invited to take part in discussions of social, political, and ecological issues even more than it is currently and that artists will be included when*

leaders at all levels, from the local to the global, consider solutions to the challenges that face us in the world today”.

Man kan naturligvis med rette indvende, at vi som råber op om dette, selv tilhører “den kreative klasse”, der som andre jubelidioter påberåber alle kunstens fortræffeligheder. Det er muligt – jeg ser gerne mig selv som hoffets nar, der råber – og som måske vækker genlyd. Uanset hvad ændrer det ikke på det faktum, at kunst og kultur til alle tider har været med til at forme samfundet og tilbyde løsninger til at forstå komplicerede demokratiske og samfundsmæssige udfordringer. Narrens rolle i samfundet vender jeg tilbage til.

KUNST HJÆLPER OS AT FORSTÅ OG AGERE I KOMPLEKSE SAMMENHÆNGE

KUN MED HJERTET KAN MAN SE RIGTIGT

At rumme kompleksitet er en udfordring for mange mennesker. Ja, selv verdens mest magtfulde mand, den nuværende amerikanske præsident Donald Trump, efterlader dette indtryk. Strategien til håndtering af det uoverskuelige udtrykkes ofte i et behov for at skabe forenkede billeder, når vi skal forstå, kontrollere og agere i verden. Men denne forenkling vil ofte stå i vejen for at kunne adressere de mere komplekse og sammenhængende problemstillinger og bevægelser. Derfor er pointen, at selvom det er vanskeligt ikke blot at skulle forholde sig til “sin egen lille andedam”, vil vi i stigende grad se, at evnen til at kunne se helheder og arbejde grænsekrydsende bliver “license to operate” når samfund, organisationer og mennesker vil skabe bevægelser og interagere med hinandens mangfoldige kulturer og ideologier.

Den engelske ledelsestænkter Ralph Stacey (2009) mener, at mange ledere lyver for sig selv, når de tror, at de med strategier og planer kan forudsige fremtiden og styre virksomheden godt og sikkert gennem en voksende kompleksitet. Vi bør i stedet opbygge en større tillid til ting, der ikke lader sig kvantificere - ting, som ikke kan underkastes markedsökonomien eller tilpasses en homogen kulturindustri.

“Kun med hjertet kan man se rigtigt. Det væsentlige er usynligt for øjet!” Sådan hører vi i Antoine de Saint Exupéry's smukke fortælling om Den lille prins (Saint Exupéry, 2019). Historien repræsenterer en mere cirkulær forståelse. Den indebærer, at man har tiltro til abstraktionens kraft og til det, der ikke nemt lader sig udtrykke med ord, ideer og følelser i form af letfordøjelige formuleringer og hurtige forståelser. Og det er her, kunsten har noget at byde ind med. Det er her vores liv og fællesskab får kraft og styrke. Vi har brug for kunsten til at åbne vores verden op og til at gøre den kompleks, stor og mangesidet. Vi har brug for at mødes i kunsten og de fælles oplevelser, som kunsten skaber. Vi har brug for at dele og diskutere fælles oplevelser af bøger, udstillinger, koncerter og teaterforestillinger. Derfor er mit budskab, at særligt scenekunstens - som er mit domæne, det jeg kender bedst - evne til at åbne for nysgerrig undren og til at skabe disruption i egne antagelser en vigtig kilde til at kunne forholde sig til en stadig mere uoverskuelig verden.

Mon ikke også Molière eller Holberg⁷ (Brockett et al. 2007, Scavenius, 2007) har ønsket at forholde samfundet til borgerskabets magtfuldkommenhed gennem deres dramatiske værker? Og Camus⁸, Ionesco⁹ og Beckett¹⁰ (Brockett et al. 2007, Scavenius, 2007), der, på bagkant af 2. Verdenskrigs håb, perspektiverer menneskehedens evne til at begå ugerninger. Gennem kunsten og de dramatiske fortolkninger forstår vi verden og den menneskelige ageren lidt bedre.

THE MAGIC "IF"

Naturligvis er pointen ikke, at kunst kan give os svar på alle komplekse problemstillinger. Men den kan give et væsentligt bidrag til at åbne op, forbinde, skifte perspektiv og skabe nye forståelser på problemstillinger vi endnu ikke kender mål, svar, retning, strategi på. Flere forskere, fx Keith Grint (2008), der er fadder til begrebet 'wicked problems', har som en af sine hovedpointer, at vi skal blive bedre til at stille spørgsmål, når vi skal agere og forstå en mere kompleks verden og organisationerne i dem. Et wicked problem er komplekse problemer, som er svære at definere, og som der ikke findes nogen simple løsninger på. Coronakrise, klimaudfordringer og velfærdsydelser er oplagte eksempler.

⁷Ludvig Holberg (født 3. december 1684 i Bergen, død som baron 28. januar 1754 i København) var en epokegørende norsk-dansk forfatter. Holberg er kaldt "den danske litteraturs fader".[1] Han var en produktiv og lærd forfatter, der udgav bøger om en lang række emner. Holberg skrev både videnskabelige værker om historie, jura, geografi og filosofi - og komedier, romaner og poesi. Han var akademiker af internationalt format og indførte mange af oplysningstidens tanker i Danmark-Norge. Mange af hans komediefigurer som Erasmus Montanus, Jean de France, Jeppe på Bjerget og den Politiske Kandestøber er optaget som arketyper i det danske sprogbrug.

⁸Albert Camus (født 7. november 1913, død 4. januar 1960), var en fransk forfatter. Camus kredser i sin prosa, dramatik og essayistik om eksistentialismens hovedspørgsmål; hvordan man som menneske forholder sig til livets grundlæggende meningsløshed eller absurditet. Hans gennembrud kom i 1942 med romanen Den fremmede

⁹Eugène Ionesco (født 26. november 1909, død 28. marts 1994) var en fransk-rumænsk skuespilforfatter og en af de første inden for absurd teater, som han fik stor indflydelse på. Ud over at gøre grin med de mest almindelige menneskelige situationer beskriver Ionescos skuespil meget håndgribeligt menneskets ensomhed og betydningsløshed.

¹⁰Samuel Barclay Beckett (13. april 1906 – 22. december 1989) var en irskfødt, engelsk- og fransksproget forfatter af både romaner, noveller, drama, digte og kortprosa indenfor den litterære strømning, som er blevet kaldt "det absurde". Absurditeten går dog mest på en karakteristik af de skildrede, fiktive personers situation. Stilistisk er Beckett nærmest minimalistisk, idet han sprogligt såvel som i forhold til "handlingen" befinder sig så tæt på et nulpunkt, man kan komme, uden at historien og sproget tilintetgøres. Mest kendt er nok hans skuespil, særligt Mens vi venter på Godot, Slutspil og Glade dage.

En kendt Stanislavskij¹¹-metode er 'The Magic If' (Stanislavskij, 1998) Det bruges til at få skuespillere til at åbne deres fantasier for at opdage nye og interessante ting om den karakter, de spiller. Lad os sige, at man skal være en ung mand, som har sat sig for at forlade familien for altid. Efter at have undersøgt den dramatiske tekst for oplysninger om karakteren, vil der stadig være aspekter i karakterens fortid og nutid, der er uklare eller simpelthen ikke bliver besvaret i teksten. Med 'hvad hvis-spørgsmål' kan skuespilleren udforske forskellige muligheder og finde frem til den mest plausible fortolkning for den pågældende skuespiller. Karakteren vil ofte udfolde sig på en helt ny og uforudset måde.

Denne forestillingsevne er blandt vores primære psykologiske funktioner. For skuespilleren er det ikke nok blot at lære teknikken og replikken, han eller hun må indleve sig. Her inkluderes alle former for forestillinger, så som visualisering – levendegørelse eller fremkaldelse af visuelle, lydæssige, følelsesmæssige og bevægelsesmæssige forestillinger. På en større klinge kan vi anvende den til at skabe fælles billeder, fantasier, følelser, tanker og sansninger, og kombinationen oparbejder vores evne til at være i og håndtere indre og ydre komplekse problemstillinger. Det er en kombination af fantasi og mental kreativitet, der er et særdeles vigtigt redskab for os, når vi skal forstå og arbejde i komplekse sammenhænge. Hvis vi et øjeblik ser bort fra mere rationelle og kognitive tilgange til at finde svar og løsninger på Corona-krise, klimaudfordringer og velfærdsydelser vil opgaven med afsæt i kunsten være at finde aspiration i fantasimæssige, følelsesmæssige, æstetiske, kropslige, bevægelsesmæssige forestillinger om, hvordan vi kan forstå og håndtere den type udfordringer. Og det er her vi må forsøge at forholde os åbne og være tålmodige, da denne tilgang aktiverer andre dele af både vores fysiske og åndelige universer, hvor svarene ikke nødvendigvis dukker op som lineære perler på en snor, men ofte vil vise sig i mere abstrakte, metaforiske, billeder, struktur og mønstre. Den funktion som kunsten kan have er naturligvis en udfordring for mere lineære, rationelle, effektiviserende måder at tænke, arbejde og organisere sig på.

ØKONOMISK FORSIMPLING ER IKKE HJÆLPESOM

På trods af måske verdens bedste kunststøtteordning, er betingelsen for at skabe kvalitet i kunsten blevet ringere. Vi ser en udbredt opfattelse af kunst som en motor for økonomi og

¹¹ Konstantin Stanislavski (1863 -1938) var russisk teaterpædagog. Han blev almindeligt anerkendt som en fremragende karakterskuespiller, og de mange produktioner, som han instruerede, fik ham et ry som en af de førende teaterregissører i sin generation. Hans vigtigste berømmelse og indflydelse hviler dog på sit 'system' med skuespillertræning, forberedelse og øvelsesteknik.

for produktion, som blandt andet kaldes for oplevelsesøkonomi og kreative industrier. Forskere som Pine & Gilmore (The Experience Economy, 1998) og Richard Florida (The Rise of the Creative Class, 2002) er blevet ophøjet til forretningsmæssige og sociale guruer med deres fokus på oplevelser, kreativitet og kunst som generatorer for økonomisk vækst. Kunsten er mange steder underlagt så stor konkurrence, at den ikke formår at slå til. Udbuddet af sport og kommerciel underholdning er så stort, og det moderne menneske har så mange muligheder for at vælge adspredelser, at kunsten er reduceret til en triviell subkultur overgået af en masse andre (Rasmussen, 2017). Risikoen er at reducere kunst til et økonomisk fortagende, der har til hensigt at mobilisere vores begær til yderligere forbrug (Borello, 2008).

Forfatteren Knud Romer udtrykker sig klart om brugs- og nytteretorikken, hvad angår kunst: *”Jeg synes, at man skal holde den økonomiske rationalitet der, hvor den hører til: I produktionen! Og lad os så få en anden ideologisk diskussion, hvor ting er mål i sig selv! Når man i dag diskuterer musik, så er det hele tiden noget med, at det er godt for børnene at lære at synge, for så lærer de at samarbejde og koncentrere sig. Der skal hele tiden være nogle gevinster. Men nej, musikken er et mål i sig selv! Men hvis man siger til folk, at noget er et mål i sig selv, så bliver de næsten sådan, jamen, det kan da ikke være rigtigt, det skal da kunne bruges til noget. NEJ DET SKAL EJ! Musik er målet. Billedkunst er målet. Filosofi er målet. Litteratur er målet.”* (Kassebeer, 2019)

Så kunst, ja! Men “hvorfors” står for mange af os – inkl. beslutningstagere hen i det uvisse. Hvad skal vi med kunsten? Der hvor “den moderne” samfundsborger tidligere havde et velintegreret forhold til kunst og kultur, synes denne interesse i nutidens konkurrencesamfund at være forsvundet. I den almindelige politiske samfundsdiskussion og mediernes udlægning af kunsten er det tydeligt, at i det omfang kunsten overhovedet anses som betydningsfuld, er det primært som underholdning og adspredelse, der kan tjene den økonomiske vækst (Have, 2014). Christian Have udtrykker det sådan: *”Fælles for de sidste årtiers dominerende begreber om oplevelsesøkonomi, kunstneriske erhverv og kreative klasser er nemlig deres entydige fokus på kultur som noget, der skal gøre nytte. Kultur og kunst ses altså ikke som en værdi i sig selv, men som et redskab – for virksomheders økonomiske vækst, for byers og nationers place branding, for produkters marketingsposition og differentiering, etc.”* (Have, 2014)

AFTAGENDE POLITISK KVALITET ER IKKE HJÆLPSOMT

Efter sigende indledte tidligere statsminister Anker Jørgensen dagen med at læse 50 siders skønlitteratur (Thurah, 2018), ligesom han var en stor beundrer af moderne billedkunst. Anker Jørgensen efterfulgte Jens Otto Krag som statsminister, hvis interesse for kunst og

kultur fyldte så meget, at han opgav politik for at få tid til at udtrykke sig som kunstner (Martinov, 2017). En sådan interesse for moderne kunst møder man ikke længere blandt ret mange moderne politikere. Kulturministeriet rangerer desværre langt nede i det politiske system.

Denne pointe har Finn Wiedemann uddybet i Jyllands-Posten i en kronik om kunst og kulturens placering i det politiske landskab. Han skriver: *”Tidligere visionære dynamiske politikere som fx Per Stig Møller, Marianne Jelved og Bertel Haarder synes nærmest vingeskudt, når de har overtaget Kulturministeriet i en stille accept af deres plads i det interne hierarki, hvor kulturministerposten befinder sig langt under de andre tungere ministerier”* (Wiedemann, 2016).

Senest har nuværende kulturminister Joy Mogensen være under hård kritik for sine kulturpolitiske synspunkter eller mangel på samme. Der er umiddelbart ikke mange stemmer i kulturpolitik, og det bliver desværre styrende for kvalitet og opmærksomhed i det kulturpolitiske landskab. Det bør – hvis mine pointer får magt – ændres radikalt.

KUNST UDVIKLER VORES RELATIONER OG SKABER EMPATISKE FORBINDELSER

KULTUREL SAMMENHÆNGSKRÆFT PÅ TVÆRS AF GRÆNSER

Kulturdeltagelse er en grundlæggende rettighed, som er fastslået i artikel 27 i FN's Menneskerettighedserklæring¹². Denne rettighedsmæssige dimension tager udgangspunkt i menneskerettighederne og indebærer, at alle mennesker, herunder kulturelle minoriteter, kunstnere, kulturformidlere, journalister med flere, gennem et retskrav sikres kulturel ytringsfrihed inden for rammerne af menneskerettighederne.

Kigger vi med internationale briller, får vi øje på, at international politik og samarbejde domineres af økonomi, politik og handel - og mindre af kultursamarbejde. Men samtidig præges verdens store dominerende kulturer – hvoriblandt kan nævnes de vestlige, kinesiske, indiske og islamiske – af en stor uvidenhed om hinandens kulturer.

Men måske er det netop kulturen, som kan gøre en forskel i en tid, hvor Europa og verden står og vakler. Den kan pege på alt det, der samler os: Sprogets og sanselighedens styrke. Alt det, der forener os. Alt det, der kan fylde de sprækker ud, som den politiske splittelse efterlader. Hvis vi anerkender, at kunsten har haft en historisk betydning for den mellem menneskelige udvikling, vil jeg hævde, at det er tid, hvis verden skal udvikle sig i en mere fredelig og menneskeligt berigende og kreativ retning. Kulturpolitikens kerneområde bliver at styrke og udvikle kulturel mangfoldighed på et globalt etisk, rettighedsmæssigt og økonomisk bæredygtigt grundlag.

Teaterinstruktør Lene Skytt skriver i en kronik i Politiken: *“Det er her, vi som borger, mødes på kryds og tværs af sociale, kulturelle og politiske skel. De er nutidens forsamlingshuse. Det er her vi kan møde de andre, dem vi ikke går op og ned ad i hverdagen, på arbejdet, i familien eller på de sociale medier. Det er her vi har mulighed for at møde det fremmede. Fremmede perspektiver, æstetikker, skæbner og fortællinger. Det er her vores fælles fortid, vores historie og traditioner møder nutidens strømninger, tendenser og trends. Det er i kulturen vores sammenhold og samhørighed styrkes”* (2019).

¹²<https://www.retsinformation.dk/eli/ltr/1953/20>

Hvis det skal ske, kræver det ikke alene, at vi sikrer retten til kultureldeltagelse, men også, at vi aktivt støtter kulturen og dens udøvere, udvider adgangen til den og opfordrer flere til at engagere sig i skabelse og diskussion af den. Vi må fremme kultursamarbejde og støtte oversete eller marginaliserede kulturers muligheder for at udtrykke sig i former, der er valgt af disse kulturer selv.

CONNECTING PEOPLE

Scenekunst og teater er et sofistikeret udtryk for et grundlæggende menneskeligt behov for at efterligne, at udarbejde historier om os selv og andre og skabe mening gennem fortællinger og metaforer. Kunsten spiller en afgørende rolle i udformningen og formidlingen af menneskets emotionelle univers. Gennem kunsten kan mennesker udtrykke og kommunikere, hvad der betyder noget. Scenekunsten har lang tradition for gennem historiefortælling at skabe en kraftfuld følelsesmæssig forbindelse til publikum. Scenekunst inspirerer os til at skabe nyt og gøre noget anderledes. Den har også været en stærk kilde til at lære os selv bedre at kende og til at skabe relationer til andre. Når vi bliver bevæget, bliver vi ofte opmærksomme på en abstrakt følelse, der findes i os i forvejen – noget, vi endnu ikke har sagt højt eller fuldt ud forstået.

Der kan således ikke være tvivl om, at kunsten repræsenterer et af de vigtigste domæner til at udtrykke menneskelige følelser. Vi ser dette instinkt udtrykt i børn, når de optræder som del af deres udvikling. Vi har beviser på teaterlignende ritualer i nogle af de ældste menneskelige samfund, længe før grundlæggelsen af det vestlige teater i det antikke Grækenland (Brockett, 2007).

Scenekunsten har ligesom psykologien en særlig måde at fortolke, forstå og mærke menneskelige relationer, empati og følelser. Hvis vi ikke kender os selv og vores følelser, kan vi ikke forstå og anerkende andres - hverken som samarbejdspartnere eller når vi skal spille en "karakter" i en forestilling. For mig er de skrå brædder et sted, hvor jeg lærer at forstå det sanselige og det følelsesmæssige, og det æstetiske. Det som hjælper os med at knytte bånd og forbinde os til hinanden. Det kan scenekunst som ingen anden kunstnerisk disciplin. For mig er scenekunst en helt særlig og unik måde at skabe mellem menneskelige relationer, der hjælper os til at blive mere engagerede, fokuserede, legesyge og idérige.

Kunst og kultur har med andre ord udviklet og udforsket vores intellekt, vores følelsesliv, vores fysiske udtryk og forståelse for andre syn på verden. Hermed udpeges teatret som et særligt rum i samfundet, et socialt reservoir eller mulighedsrum, hvor forholdet mellem

mennesker og samfund udspiller sig efter andre lovmæssigheder. Her bliver levende mennesker sat ind på teatrets arena, så de på publikums vegne kan søge at gelejde sig igennem et morads af følelser, sanser, drifter, fornuft og moral og alt det andet usigelige, der hører et menneskeliv til.

Så teater og scenekunst er i det væsentlige udtryk for det, som gør os menneskelige. Scenekunst bringer mennesker sammen. En forestilling kræver, at publikum samles på et sted i et par timer og deles om en oplevelse. Musik, teater, litteratur, kunst, idræt skaber sammenhæng på tværs. Det af-individualiserer. Det gør, at vi har noget at være fælles om. Operachef Kasper Holten udtrykker det sådan: *“En investering i et stærkt kulturliv er en investering i et velfærdssamfund, der ikke kun gør mennesker sunde og i stand til at arbejde. En investering i det gode liv med oplevelser, der kan give tilværelsen perspektiv, udfordre og underholde os, og som får os til at reflektere, grine og græde. En investering i fremtiden”* (2019).

I foråret 2020 gik Danmark amok i online kommunikationsløsninger. Drevet af den nødvendighed som Covid19 skabte på verdensplan, blev Danmark lukket ned og alt hvad der kunne fra arbejdspladser til undervisning blev omlagt til digitale platforme. Vi blev berusede af den effektivitet, hvormed en arbejdsdag kunne gennemføres uden spildtid til transport og socialisering ved kaffemaskinen. Vi fik erfaringer med, hvordan vi kunne være nærværende på distancen og gennem skærmen. Men mange af os nåede også et mæthedspunkt og fandt grænsen ved det digitale univers. Vi *“måtte nøjes med digitale vuggestuer og tilfældig kærlighed”* som Kim Larsen synger. Vi kom til at mangle den fysiske kontakt, nærværet, det intense blik, kropssproget, pausen, fornemmelsen, gruppen, fortolkningen og mellemrummet. Her er der håb for kunsten. Vi kan i fællesskab være vidner til begivenheder, der kan være smukke, sjove, bevægende eller tankevækkende. I en tidsalder, hvor det meste af vores kommunikation sker foran en skærm, bliver det næsten en pointe i sig selv.

SAMFUNDSBORGERENS BLIK OG OVERSKUD

De fleste har oplevet at vandre gennem en kunstudstilling eller været til en koncert uden at blive berørt af et eneste af de udstillede eller opførte værker. Men grundlæggende er en kunstoplevelse eller en æstetisk oplevelse altid en emotionel oplevelse. Kunstnere beskæftiger sig dagligt med at skabe oplevelser, der rører, bevæger og motiverer folk. De fleste af os kender følelsen af at blive rørt af et digt, en bog, et stykke musik eller et kunstværk.

Kunst må vi forstå som en kollektiv intuitiv refleksion. Kunsten er en dybt undervurderet mulighed for at give hver enkelt af os mulighed for refleksion og undersøgelse af, hvem vi er, hvor vi kommer fra, og hvor vi skal hen efter tæppefald. Den skaber håb, stiller spørgsmål og skaber refleksion. Refleksionen og forståelsen bidrager til større social sammenhængskraft både i vores makrosystemer (samfundet) mesosystemer (arbejdspladsen, hjemmet og nabolaget) og i vores mikrosystemer (familien og de nære relationer, som det enkelte menneske er en del af) (Fogsgaard, 2018).

Mange af os har dog så mange gøremål i hverdagen, så når der er rum til refleksion og fordybelse trækker sofaens passiviserende form som god restitution. Selvom både kunsten (og naturen) tilbyder netop fordybelsen kan det virke som ekstra og udmattende krav at skulle rumme yderligere indtryk og forstyrrelser, netop hvor der er brug for fred og ro.

Den sanselige, æstetiske dimension som kan give os ro og fordybelse, har vi paradoksalt nok vanskeligt ved at rumme og finde overskud til. Vi er mindre villige til at være en aktiv del af de levende "live"-oplevelser med ufornuftige og følelsesmæssige perspektiver, og budskabet om at opnå 'katarsis'¹³, selverkendelse og indsigt i mødet med de traditionsrige kunstformer har i mange samfundslag fortonet sig. Og kunsten evne til at skabe forbindelser på tværs af grænser og løsne op for magtpositioner og hierarkiske stereotyper bliver udmattende. God kunst kræver ikke, at man skal have læst en bestemt bog af en fransk filosof, ingen kender. God kunst fortæller os noget om at være menneske. God kunst virker indefra, vi optager det gennem sanserne, det lægger sig i os og kommunikerer mellem os og værket på en måde, man nødvendigvis ikke forstår lige med det samme.

¹³Katharsis, oldgr. 'renselse'. Aristoteles' begreb for tragediens virkning på publikum i Poetikken (ca. 325 f.Kr.). Aristoteles bruger begrebet i sin definition af tragedien i begyndelsen af kap. 6: 'Tragedien fremstiller handlinger, der er alvorlige, fuldkomne og af et vist omfang (...) idet den fremkalder frygt og medlidenhed og skaber renselse af den slags følelser'

KUNST ER KILDE TIL KREATIVITET OG OPFINDSOMHED

BIRTH TO A DANCING STAR

Vi lever i et velfærdssamfund, og naturligvis skal vi legitimere, at man vælger at bruge tid og penge på kunst eller på musik. Der er meget snak om, at frie udfoldelser kan være

godt for innovationen og den slags. Det er sikkert helt rigtigt, men det er uholdbart i længden, at man skal påvise, at det vil bonde ud i vækst på lang sigt, hvis lille Peter får lov at sidde og tegne på sit værelse. Fornyelse kommer ofte fra de kreative ildsjæle. Derfor er forudsætningen for, at samfundet er rigt, at det er generøst. Udvikling kan kun finde sted i et generøst samfund. (Løntoft, 2015). Alternativet er et bogholdersamfund, og det eneste, der kommer ud af det, er flere bogholdere. Kunst kan forandre verden, fordi kunst kan forandre det enkelte menneske – og forandring, bæres igennem af enkelte mennesker. *“You need chaos in your soul to give birth to a dancing star”* sagde Friedrich Nietzsche (Kaufmann 1982, p.129). Det er jo ikke altid dem med de høje karakterer i de boglige fag, der kommer med nye idéer, for de er skoledede i en bestemt måde at tænke på. Vi har brug for nye måder. Men det kræver indsigt, lidenskab og en optagethed – at et menneske dykker ned i et felt. Det opstår som regel, når noget er tæt på en grænse. *“Ingen troede på, at man kunne bygge en så stor en vindmølle, før Tvind kastede sig over projektet. På den måde var Tvind forudsætningen for hele det danske vindmølleeventyr, men det kunne man ikke have planlagt i forvejen”* har Bjørn Nørregaard udtalt i forhold om vi har brug for mere kunst og kreativitet (Løntoft, 2015).

NARREN SOM PRÆSIDENT

Narren er en figur, hvis funktion er at underholde fx med gøgl eller ved at latterliggøre sig selv eller andre. Han har et frisprog hos autoriteterne og derfor kan tillade sig større dristighed i sine udtalelser. Narren optræder i rituelle og teatrale sammenhænge ved hoffet samt som litterært og billedligt motiv. Karakteren forbindes især med middelalder og renæssance, ofte i skikkelse af den åbenmundede vanskabning, men bevidnes langt tilbage i historien. Narren er i tæt familie med Harlekin, som er en komisk tjener i commedia

dell'arte¹⁴, der fra begyndelsen blev hængt ud som modsætningen til orden og moral (Brockett et al. 2007, Scavenius, 2007).

I flere af Shakespeares stykker, fx Helligtrekongersaften (1602) og Kong Lear (1606), optræder en nar som en af de centrale figurer til at udtrykke stor og bitter livsvisdom. Romantikken dyrkede gerne smerten i narskikkelsen, fx i Verdis opera Rigoletto (Brockett et al. 2007, Scavenius, 2007).

Grundlæggende kan man tale om den nar, som er til nar, og den, der gør nar, dvs. afdækker omverdenens tåbeligheder. Den latterlige hovedperson i fx Molières og Holbergs karakterkomedier er til nar, mens den forslagne tjener, den komiske person, er den demaskerende nar.

Toni Morrisons opråb til kunstnere som en slags nar-figur for samfundet: *“There is no time for despair, no place for self-pity, no need for silence, no room for fear. We speak, we write, we do language. That is how civilizations heal. Only an artist can tell ... what it is like for anyone who gets to this planet to survive it,”* (Popova, 2016).

Lars Trier Mogensen (2016) tegner i sin bog et dragende kritisk og politisk portræt af Donald Trump som en mand med politiske superkræfter. På få måneder har han ændret det politiske landskab i USA for altid. Han beskriver den 70-årige byggematador fra New York City, som har tromlet enhver modstand fra det gamle etablissement, forvandlet den amerikanske præsidentvalgkamp til et realityshow – og som bekendt er endt som verdens mest magtfulde mand.

Men virkeligheden trumfer fantasien, og pludselig ser vi en præsident optræde som var han castet som samfundets nar. På forunderlig vis er han blevet symbolet på et oprør mod den uddannede elite. En bred tendens i den vestlige verden lige nu, hvor vreden og politikerleden blusser hos den lavere middelklasse. Fabrikker flytter, lønninger falder, og selvrespekten splintrer. Her lover outsideren 'The Donald' genvunden storhed. På tværs af Europa har vi lignende originaler, der udfordrer de etablerede institutioner og kendte autoriteter. Man kan næsten tale om en live-installation eller happening. Han modsætning kunne fx være New Zealands 39-årige premierminister Jacinda Ardern, der har håndteret 3 store kriser; Først skyderier mod to moskéer i byen Christchurch, derefter et vulkanudbrud på White Island og coronakrisen. Indimellem har hun også lige nået at blive første regeringsleder på barsel (Alminde, 2020).

¹⁴Commedia dell'arte = "den professionelle komedie" har rødder tilbage til atellansk farce, opkaldt efter Atella ved Napoli og populær i Romerriget fra omkring 200 f.Kr. Det var plump lavkomik, opført som maskespil med faste scener, intriger og karakterer.

MEDIERS JAGT PÅ DEN GODE HISTORIE

Den indbyggede evne i kunsten til at udfordre har tabt terræn i forhold til andre mere moderne medier. Når vi betragter verden omkring os, ser vi på distance den ene absurde tragikomiske forestilling udspille sig efter den anden. Som protagonister og anti-protagonister betragter vi hverdagens cirkus omkring med fascination og frygt, og holdes til ilden af både SOME, nyhedsmedier og streamingtjenester af rige fortællinger fra det virkelige liv. Og fremstillingen af virkeligheden overgår fantasien med overraskelser i metermål, - vi bliver lykkelige på distancen og tænker skiftevis "bare det var mig" eller "godt det ikke er mig". Det kan måske udlægges som en moderne form for katarsis (se note 10), og der er ikke tvivl om at medierne på den måde opfylder vores behov for mødet med de store fortællinger. Medierne i bred forstand lykkes med at holde sig relevante på en anden måde end kunstens mere perifere position i samfundet. Det har været - og er stadig - en særlig udfordring for scenekunstens langsomme, tålmodige og nærværende formsprog at hamle op med tidens hurtige og mere distancerede medier.

KORREKTHEDSKULTUR SKADER

Direktør for Nationalmuseet Rane Willerslev er en brændende kritiker af vores uddannelsessystems måde at dræne kreativitet: *„Alle går i dag rundt og siger, at Danmark skal være et innovationssamfund, og at vi kun kan klare os i den globale konkurrence, hvis vi kan få nye ideer og skabe kreative løsninger. Det er jeg fuldstændig enig i. Spørgsmålet er bare, om det uddannelsessystem, vi har skabt, med flere og flere tests og mere og mere fokus på korrekthed, leder frem mod mere innovation. Det mener jeg ikke, det gør. Tværtimod!”* (Lund et al, 2015).

Jeg bliver inspireret til at drage kritikken ind i forhold til vores syn på hvad kunst og kultur er, kan og skal. Hvis vi anerkender, at vi i Danmark de seneste årtier har opdyrket en korrekthetskultur, der gennemsyrrer hele skole- og uddannelsessystemet, er det ikke så vanskeligt at få øje på, hvad denne indstilling betyder for vores dannelsesbegreb i forhold til kunst og kulturområdet.

Og jeg er enig med Rane i at vi har brug for skøre hjerner, der kan tænke vildt og skabe nybrud inden for forskningen og samfundslivet. Det får vi ikke med 12-talsmennesker, der belønnes med den 100 procent korrekte besvarelse. I Danmark kan vi tænke frit og kreativt, og det er vores kæmpe styrke. Friheden til at tænke ud af boksen er vores unikke egenskab,

så lad os udnytte den til det yderste. De vilde og radikale tanker af – med plads til fejl og vildfarelser – vokser ikke ud af korrekthed. De store idéer vokser netop ved at risikere noget, og det forudsætter, at man accepterer en fejkultur, hvor der er plads til at træde forkert.

Det er egentlig en gammel nyhed. Søren Kierkegaard var inde på noget af det samme set fra et individuelt perspektiv allerede i 1800-tallet: *“At turde, er at miste fodfæstet for en stund, ikke at turde, er at miste sig selv”* (Thielst, 1994). Denne sætning er han citeret for vidt og bredt. Hvad hvis vi besluttede, at dette også skulle gælde fra vores samfund i al almindelighed? Ikke desto mindre går bevægelsen på det samfundsmæssige plan den modsatte vej med større regel- og detailstyring, og ve og ak den politiker, embedsmand eller offentlig person der træder ved siden af. Naturligvis skal vi bekæmpe magtmisbrug, korrupsion etc. Det er naturligvis ikke det, jeg taler om. Hvorfor ikke tænke det omvendt – fejl begås, så derfor taler vi naturligvis om dem (Edmondson, 2018). Tænk, hvis vi også i forhold til kunst og kultur belønnede den usædvanligt kreative præstation, hvor der gerne må fejles lidt, så længe ideen og løsningen er original. I den forstand kunne kunstnerne have – eller genfinde - samme funktion som narren ved hoffet, der lavede ballade, når kongen og magthaverne burde tænke sig om en ekstra gang?

KUNSTNERNES SELVFORSTÅELSE OG OPGAVE

Den kunstneriske ytringsfrihed er stadig fundamental i samfundet. På trods af den kunstneriske ytringsfrihed må vi derfor være ærlige og konstatere, at særligt scenekunsten ikke har samme position som tidligere. Her må kunstnerne vende blikket indad. Det virker desværre som om mange kunstnere har vanskeligt ved at sætte ord på værdien af deres irrationelle og formålsløse kunst i et rationelt samfund, der konstant søger fornuftforklaringer og udbyttedegørelser. Jeg mangler flere kunstnere, der giver sig tilkende i den offentlige debat - inkl. mig selv. Hvorfor sker det ikke? Og hvad skal der til for at det i højere grad kan ske? Det er der sikkert mange grunde til. En hypotese kunne være den, at mange kunst- og kulturmiljøer er for lukkede om sig selv. Det bliver små indspiste enklaver med selvsmagende elitære aktiviteter. Selvom mange - dette til trods - forsøger at række ud til verden, mødes den af samfundet med et krav om legitimering, nytte og økonomiske bæredygtighed. På den måde bliver flyverskjul en naturlig udvej, da næste bevilling er betinget af samfundets og myndighedernes goodwill.

Et samfund uden en engageret og engagerende kunst mister sin evne til innovation, evolution og udvikling. Jeg ser en risiko for, at kritiske røster holdes tilbage i angst for at blive blacklistet eller miste den næste bevilling. Her kan kunststøtteordningen fungere

begrænsende for friheden til at tale frit og til at lade de kritiske, udfordrende, ja endda samfundsomstødende stemmer, der kunne lyde fra vores kunst og kulturinstitutioner, få genlyd. Jeg mener, at kunstnerne har en vedvarende opgave i at genfinde og genopdage sig selv og deres rolle i samfundet. De skal have en mere central plads som medskabere af vores samfund. Den plads skal de tildeles og tildele sig selv. Håbet, men også ansvaret og forpligtelsen ligger i, at kunstnerne i lighed med tidligere kan bane vejen for nye stier.

Jeg har nu redegjort for mine pointer og som en del af mine afsluttende bemærkninger vil jeg nu samle op på, hvordan jeg mener vi må genopfinde kunstbegrebet.

KUNSTBEGREBET MÅ GENOPFINDES

KUNSTNERISK ALLEMANDSEJE

Min forståelse af kunst er bredt og hænger tæt sammen med den mellem menneskelige forbindelse og interaktion. I min opfattelse er kunst og kultur ikke (alene) den elitære kunst, der kan anskues på store scener og arenaer som den ”rigtige” og ”kongelige” kunst. Kunst og kultur kan derfor ikke reduceres til en ydelse, vi skal sikre til en borger, eller noget, vi alene skal designe til et publikum. Min kunstforståelse er aktørorienteret, og det betyder, at kunst og kultur ikke kun er reserveret til kulturforvaltningen, til operaen, teatret eller de unikke kunstnere. Kultur er noget, vi allerede og altid gør. Fremtidens kunst og kultur forstås som de levende mikro-verdener, vi allerede er en del af. Idealet for mig udtrykkes af Asger Jorn således: *”Den nødvendige kunst er den kunst der manifesterer menneskehedens og livets festlige højtid, den folkelige kunst, som vi netop på grund af denne egenskab opfatter som den mest værdifulde, da den er fælleseje for de fleste mennesker i det længste tidsrum”* (Jorn, 1957).

Vi må i højere grad endnu lade os inspirere af kunstens uklarhed og nytteløshed som modsvar til de herskende lineære domæner og tankesæt som vores samfund er bygget op omkring. *“Art is not a mirror to reflect reality, but a hammer with which to shape it”* sagde Bertholt Brecht (Smith, 2005). Kunsten kan ikke hjælpe os i et nytte- og vækstperspektiv. Den giver os ikke svar på, hvad vi kan opnå, hvis vi gør sådan eller sådan, hvad udbyttet er, hvad formålet er, hvad outcome er. Alle disse spørgsmål er naturligvis både relevante og legitime, men skal behandles i andre domæner – hver ting til sin tid. Det matcher ikke altid så godt med tidens politiske og samfundsøkonomiske agendaer.

Vi må lade kunsten gøre det den er bedst til – at forstyrre vores mindset. Kunst har langt fra en forudbestemt opgave. Faktisk ofte det modsatte. Her kunne jeg ønske en langt højere grad af anerkendelse af en bred mere inddragende og deltagende kunstforståelse. En kunstforståelse, hvor vi interagerer med kunstneren og kunstværket. Denne tradition er meget mere udbredt i fx dansk børneteater, hvor kunstnerne går i øjenhøjde med børnene. Dette perspektiv har en lang tradition inden for kunsten i mere happenings og

installationspræget performances, som jeg finder befriende. Undersøg fx dadaismens¹⁵ kunstværker eller læs Marina Abramović (2017)¹⁶ fascinerende historie. Mange kunstarter – særligt scenekunst - er alene et udtryk for resultatet af en gruppe kunstneres kollektive forhandling. Og denne gruppe kunstnere har et ønske om at fortolke et syn på verden og livet. Kunstneriske udtryk og metoder kan nemlig dét, at de kan intensivere det, der endnu ikke er sat ord på – og dermed få øje på det, der er nyt og radikalt og endnu ikke har ord. Den kan sætte kropslige aftryk og inspirere os til at handle på nye måder sammen. Den kan skabe nye erindringsspor og følte refleksioner. I kunsten kan vi give udtryk for, hvordan verden kunne se ud på en helt anden måde. Og vi kan give udtryk for, hvordan vi egentlig opfatter den, når førnævnte bindinger er lagt på hylden. Det er dermed gennem kunsten, at vi har en helt særlig mulighed for at lægge kimen til samfundsmæssig forandring. Det gør den kunstneriske ytringsfrihed til selve forudsætningen for den generelle samfundsmæssige ytringsfrihed og udvikling. Og dermed er den nytte ved kulturen, der ikke diskuteres, den åndelige nytte. (Have, 2015).

Kunsten impulser er underforsynede i den måde, vi tænker samfundet på. Det er kunsten store udfordringen, men udfordringen for samfundet og borgerne i det er større, hvis vi ikke genfinder vores måde at forstå kunsten som en grundlæggende demokratisk og samfundsudviklende værdi, hvis fornemmeste opgave er at gennemlyse vores samfunds strukturer og magtpositioner.

KUNST ER MAGISK OG MANGEARTET ENERGI

Et samfund, hvor kunsten ikke spiller nogen rolle, får altafgørende svækket sin stræben efter at blive bedre. Et sådant samfund risikerer let at blive en gentagelse, en stagnation, der har mistet evnen til evolution og udvikling. Kunst og kultur er således nødvendige: både for at sikre, at vi ved hvor vi kommer fra, for at skabe nye ideer og inspirationer og for at sikre, at vi ved, hvor vi skal hen. Og det er derfor kunstens og kulturens velbefindende i vores samfund bør tages seriøst også udenfor det traditionelle kulturlivs grænser. (Have, 2014)

¹⁵Dada (fra fransk dada, 'gyngehest', 'kæphest'), Også kaldet dadaisme, er en strømning inden for billedkunst og litteratur, der startede i Zürich og senere fandt vej til Berlin, Köln, Hannover, Paris og New York. Dada eksisterede officielt 1916-1924, og var en direkte forløber for surrealismen. Dada havde ikke noget entydigt program, men kan bl.a. ses som en reaktion mod erfaringen af 1. verdenskrig med en mistro til autoriteter og til det herskende, meningsfulde sprog. Blandt de dadaistiske kunstformer er lyddigte og vrøvledigte, collager og fotomontager. Ofte brugtes tilfældighedselementer som en upersonlig, kreativ drivkraft. Det ofte absurde udtryk har en særlig poetisk virkning og nogle gange en karakter af politisk udsagn (Richter et al., 2016)

¹⁶Marina Abramović (født 30. november 1946 i Beograd) er en serbisk performancekunstner, der nu har base i New York. Hendes arbejder undersøger forholdet mellem kunstneren og publikum, kroppens begrænsninger og sindets muligheder.

Kunstner Olafur Eliasson udtrykker det sådan: *”Kunst kan handle om at få dig til at sætte pris på ubevidste drømme eller vågne op, hvis du drømmer for meget. Den kan være provokerende eller kritisk eller tilbyde et tiltrængt øjeblikks refleksion. Kunst og kultur kan motivere folk til at handle ved at stille dem ansigt til ansigt med konkrete oplevelser og abstrakte tanker.”* (2016)

Kultur viser, at verden kan ændres gennem handlinger, og at virkeligheden er relativ. Gennem den bevægelse nedefra, der er central for kunsten, er vi medskabere af fælles værdier og forhåbninger om en bedre verden. Kunst og kultur kan - ved at rykke grænserne for, hvad der er muligt - tilskynde folk til at udtrykke deres drømme og arbejde på at gøre dem til virkelighed.

Kunst lærer os på forunderlig vis om livet. Det påvirker den måde, vi tænker og føler om vores eget liv og opfordrer os til at tage et kig på os selv, vores værdier og vores adfærd. I teatret kan vi på en uforpligtende måde måle vores liv imod de liv, vi ser på scenen og forestille os, hvordan det ville være at leve andres liv istedet. Og derfra er det nærliggende at spørge sig selv, om der er noget, der skal ændres i ens eget liv. Den polsk-amerikansk forfatter Jerzy Kosinski udtrykker det sådan: *“And really the purpose of art – for me, fiction – is to alert, to indicate, to stop, to say: Make certain that when you rush through you will not miss the moment which you might have had, og might still have”* (Price, 2013)

Kunsten funktion kan være mangeartet - den kan underholde, den skaber omdømme, den er investeringsobjekt, den opdanner, skaber rum, steder omgivelser, den skaber relationer og fællesskaber, den inspirerer os og giver os indsigt, den transformerer os. Kunst ændrer liv. Det er, når vi udtrykker os kunstnerisk, at vi tillader os selv at være mest radikale, vilde og vovede. Det gør vi, fordi vi i kunsten ikke er bundet af de regler og normer, der kendetegner vores øvrige liv, hvor vi agerer som samfundsborgere i en politisk, religiøs, familiær og professionel kontekst.

KILDER

- Abramovic, Marina (2017) *At gå gennem mure - erindringer* Gyldendal
- Alminde, Iben Katrine (2020): *Jacinda Ardern har ledet New Zealand igennem tre kriser med succes – også pandemien*. Information
- Amshøj, Christa B. og Svalgaard Nielsen, Morten: (2020) *Ledelse i katastrofernes tidsalder: Skabelse af det kollektive jordiske lederskab, der leder økologier af Liv* i Drøschler, M.: *Organisationer i en overgangstid* Psykologisk Forlag
- Boal, Augusto (1993) *Theatre of the Oppressed*. Theatre Communications Group
- Borello, Matthias Hvass (2008) *Når kunst sætter dagsorden*. Information
- Brockett Oscar G., Franklin J. Hildy (2007) *History of the Theatre* Pearson Education
- Buchkingham, Will et al. (2011) *The Philosophy Book: Big Ideas Simply Explained*. Dorling Kindersley Ltd.
- Damgaard-Sørensen, H (2010) *Kunsten i magthavernes hænder* Arbejderen
- Dithmer, Monna (2010) *Scenekunst i Danmark - Veje til udvikling* Kulturministeriet
- Donne John (1988) *No Man is an Island* Souvenir Press Ltd
- Droit, Roger-Pol (2002) *At se ned på stjernerne og 100 andre filosofiske øvelser i hverdagen*. Rosinante Peperback
- Duelund, Peter (2003) *Den nordiske kulturmodel – historie, erfaringer og udfordringer*. Nordisk Kulturinstitut
- Edmondson, Amy C. (2018) *The Fearless Organization - Creating Psychological Safety in the Workplace for Learning, Innovation, and Growth*. John Wiley & Sons Inc
- Eliasson, Ólafur (2016) *Kunst er den energi, der inspirerer til et globalt 'vi'* Politiken
- Eliasson, Ólafur (2016) *Why art has the power to change the world* World Economic Forum
- Fentz, Christne & Lewis, Annika (2005): *Investering i kunst gavner hele samfundet*. Jyllands-Posten

- Fogsgaard, Morten Kusk og de Jongh, Manon (red) (2018): *Ledelse og samskabelse i den offentlige sektor* Psykologisk forlag
- Grint, Keith (2008): *Wicked Problems and Clumsy Solutions: the Role of Leadership* Clinical Leader, Volume I Number II
- Hasse, Chatrine (2008): *Kulturpsykologi - kulturens rolle*. Frydenlund
- Have, Christian (2014) *Ansvar eller anarki - om kunsten og kulturens dilemmaer og potentialer*. Have Publishing
- Holten, Kasper (2019) *Vi i kulturlivet lægger offerrollen fra os, hvis I som politiske partier taler værdien af et stærkt kulturliv op*. Politiken
- Jenkins, Roy (2001) *Churchill* Gyldendal
- Jeppesen, Michael (2009) *God kunst er uønsket kunst*. Information
- Johansen, M.B. & Morsing, O (2014) *En sværm af skyer, som skal tænkes – den diskussion af kultur, kunst og æstetik*. Studier i Pædagogisk Filosofi
- Jorn, Asger (1957) *Guldhorn og lykkehjul* Selandi
- Kassebeer, Søren (2019) *Knud Romer “Den kulturpolitik, der bliver ført i dag, er fuldstændig lam”* Berlingske Tidende
- Kirkskov, Morten (2016): *Vi kunstnere skal ikke holde kæft og være ambassadører for Danmark* Politiken
- Korsgaard Ove (2018): *Grundtvig rundt - en guide* Gyldendal
- Larsen, A. (2010) *Massiv selvcensur i kulturlivet* Ugebrevet A4
- Lund, Kenneth og Pedersen, Poul Carøe (2015) *Danmark har ikke kun brug for 12-tals piger og drenge*. Politiken
- Lykkeberg, Rune (2012) *Alle har ret - demokrati som princip og problem*. Gyldendal
- Lykkeberg, Rune (2010) *Kampen om sandhederne - Om det kulturelle borgerskabs storhed og fald*. Gyldendal
- Lærkesen, Anne Marie & Kastrup Ivar (1979) *Rindalismen - en studie i kulturmønstre, social forandring og kultursammenstød* Hans Reitzel

- Løntoft Signe (2015) *Skal vi skrue op for kunst og kreativitet?* Asterisk nr. 14 marts
- Martinov, Niels (2017) *Jens Otto*. Lindhardt og Ringhof
- Maslow, Abraham H. (2019): *Theory of Human Motivation* General Press
- Meistrup, E: (2004): *Jeg anklager... – om kunsteren Jens Galschiøt*. ADOH
- Miskovic, Tijana & Geoffroy, Thierry (2014) *Kunsten skal være samfundets vagthunde*. Politiken
- Mogensen, Lars Trier (2016) *Den store joker - Et politisk portræt af Donald J. Trump* Gyldendal
- Morton, Timothy (2016): *Dark Ecology - For a Logic of Future Coexistence* Columbia University Press
- Munster, van Rens & Falkentoft M.F. (2017) *Politiske udfordringer i den antropocæne tidsalder* DIIS
- Nielsen, A. M. W., & Sørensen, N. U. (2017). *Når kunst gør en forskel: Unges deltagelse i kunst- og kulturprojekter som alternativ arena for sociale indsatser*. (1. udg.) Aalborg Universitetsforlag. Ungdomsliv, Nr. 4
- Nietzsche, Friedrich (1996) *Afgudernes ragnarok eller Hvordan man filosoferer med hammeren* Gyldendal
- Pine & Gilmore (1998) *The Experience Economy* Harvard Business Review Press
- Popva, Maria (2016): *Toni Morrison on the Artist's Task in Troubled Times*. Brainpicking
- Price, Steven D. (2013) *The Little Black Book of Writers' Wisdom*. Skyhorse
- Rahbek, B (2010) *Kunst kan ændre verden*. Berlingske Tidende
- Rasmussen, Jesper (2017) *Det kunstløse samfund*. Kunsten.nu
- Richard Florida (2002) *The Rise of the Creative Class*, INGRAM PUBLISHER SERVICES US
- Richter, Hans og White, Michael (2016) *Dada: Art and Anti-Art (World of Art)* Thames & Hudson
- Saint-Exupéry, Antoine de (2019) *Den lille prins* Carlsen
- Scavenius, Alette (2007) *Gyldendals teaterleksikon* Gyldendal

- Sinek, Simon (2013) *Start med hvorfor - til alle, som vil inspirere andre og blive inspireret*. Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck
- Skytt, Lene (2019) *Teaterinstruktør: Et rigt kulturliv bør rangere lige så højt som et velfungerende sundhedsvæsen*. Politiken
- Smith, Winston (2005): *All Riot On The Western Front: The Montage Art of Winston Smith Vol. 3: v. 3* Paperback
- Stacey, Ralph D (2009) *Complexity and Organizational Reality - Uncertainty and the Need to Rethink Management after the Collapse of Investment Capitalism*. Taylor & Francis Ltd
- Stanislavskij, Konstantin (1998) *En skuespillers arbejde med sig selv* Gyldendal
- Steier Frederick (2005) *Gregory Bateson - Essays for an Ecology of Ideas* Imprint Academic
- Svalgaard, L (2019) *Elefanten i rummet*. Akademisk Forlag
- Svalgaard Nielsen, M (2012) *Ledelse fra Scenekanten*. Copenhagen Stage
- Svalgaard Nielsen, M & Hesselbjerg Thomsen, M (2014) *På spil i byen*. Drama
- Sørensen, Villy (2016) *Demokratiet og kunsten*. Gyldendal
- Teater1 (2016) *Tema: Kulturen som social løftestang*. Teaterforeningen Teater1, #173
- Teater1 (2016) *Tema: Er dansk dans i krise?* Teaterforeningen Teater1, #175
- Thielst, Peter (1994) *Livet forstås baglæns, men må leves forlæns* Gyldendal
- Thurah, Thomas (2018) *Anker Jørgensen - Min verden fortalt i billeder* Gyldendal
- Tolstoy L., Richard Pevear, Larissa Volokhonsky & L N Tolstoy (1995) *What is Art?* Penguin Classics
- Wiedemann, Finn (2016) *Hvor blev kulturen af Jyllands-Posten*
- Willerslev, Rane (2017): *Tænk vildt - det er guddommeligt at fejle - en peptalk for en mere nysgerrig tidsånd* People's Press